УДК 811.161.2'06'373.7

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-5-23>

Оксана СУШКО,

orcid.org/0000-0002-3496-7063

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та літератури

Державного вищого навчального закладу

«Донбаський державний педагогічний університет»

(Слов'янськ, Донецька область, Україна) *super.oksankasushko@ukr.net*

Тетяна ПОЛЯКОВА,

orcid.org/0000-0002-1401-9939

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та літератури

Державного вищого навчального закладу

«Донбаський державний педагогічний університет»

(Слов'янськ, Донецька область, Україна) *tetyanapolyakova@ukr.net*

Ганна КОВАЛЬОВА,

orcid.org/0000-0002-0857-4493

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри мовної підготовки

Донбаської державної машинобудівної академії

(Краматорськ, Донецька область, Україна) *gan-na-koval@i.ua*

ОСНОВНІ ВІХИ ВТІЛЕННЯ ІДЕЇ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В СЕМАНТИЦІ ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНИХ ОДИНИЦЬ ТЕКСТІВ СЛУЖБОВИХ ДОКУМЕНТІВ І ПОЛ. XX СТ. ТА ПОЧАТКУ XXI СТ. (СЕМАНТИКО-ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ)

У пропонованій праці увагу приділено вивченню фразеологізованих одиниць, які активно функціонують у текстах службових документів як першої половини XX ст., так і початку XXI ст., кодуючи у своїй семантиці погляди політичних діячів і активістів на державотворчі процеси в Україні.

У системі фразеології сучасної української літературної мови фразеологічні одиниці офіційно-ділового стилю поки не мають повного дослідження. Це стосується, зокрема, фразеологічної семантики, у якій мають місце ті оригінальні особливості української мови, які виділяють її серед інших близькосторідних мов.

Саме в семантиці фразеологізованих одиниць текстів документів, які ми аналізуємо, закладено цінну інформацію про погляди політичних, державних і громадських діячів на особливості ідеї державотворення в Україні.

Науковий інтерес становить також історичний проміжок часу, у який було створено аналізовані документи, бо перша половина XX ст. і початок XXI ст. характеризуються як занепадом, так і піднесенням на шляху державотворення.

Оскільки в мовознавстві немає загального визначення фразеологізму, то в пропонованому дослідженні на позначення одиниці мови, яка аналізується, використовуємо терміни «фразеологізм», «фразеологічна одиниця», «фразеологізована одиниця», бо розуміння фразеології в широкому значенні має все більшу підтримку з боку науковців.

На основі зіставного аналізу фразеологічної семантики фактичного матеріалу зроблено висновок про те, що мова суспільно-політичного дискурсу в сучасній Україні, як і в першій половині XX століття, активно наповнюється фразеологізованими сполуками на позначення базових уявлень про побудову власної держави.

Ключові слова: фразеологія, фразеологізована одиниця, фразеологічна семантика, суспільно-політичний дискурс, службовий документ, мовна картина світу, зіставний аналіз.

Oksana SUSHKO,

orcid.org/0000-0002-3496-7063

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Literature

Donbas State Pedagogical University

(Slavyansk, Donetsk region, Ukraine) *super.oksankasushko@ukr.net*

Tetiana POLIAKOVA,

orcid.org/0000-0002-1401-9939

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Literature

Donbas State Pedagogical University

(Slavyansk, Donetsk region, Ukraine) tetyanapolyakova@ukr.net

Hanna KOVALOVA,

orcid.org/0000-0002-0857-4493

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor of Language Training

Donbas State Engineering Academy

(Kramatorsk, Donetsk region, Ukraine) ganna-koval@i.ua

MAIN MILESTONES OF THE IMPLEMENTATION OF THE STATE FORMATION IDEA IN THE SEMANTICS OF PHRASEOLOGIZED UNITS OF OFFICIAL DOCUMENTS IN THE FIRST HALF OF THE XX AND BEGINNING OF THE XXI CENTURIES (SEMANTIC-COMPARATIVE ANALYSIS)

The proposed work deals with the study of phraseological units, which actively function in official documents in the first half of the twentieth and the beginning of the XXI centuries. The views of politicians and activists on state-building processes in Ukraine can be observed in their semantics.

In the system of modern Ukrainian literary language phraseology, phraseological units of official business style do not have a complete investigation. In particular, it concerns phraseological semantics, in which there are such original features of the Ukrainian language that distinguish it from other closely related languages.

The most valuable information about the political, state and public figures' views on the peculiarities of the idea of state formation in Ukraine has been encoded in the semantics of phraseological units in the texts of documents that we are analyzing.

A scientific curiosity is also the historical period in which the analyzed documents were created. The first half of the 20th and the beginning of the 21st century is characterized by both increase and decrease on the path to the state formation.

As there is no general definition of phraseology in linguistics, in a proposed investigation work we use such terms as phraseology, phraseological unit and phraseologies unit, because understanding of phraseology in a wide meaning is more often supported by the researchers.

Based on a comparative analysis of the phraseological semantics of factual material, it is concluded that the language of socio-political discourse in modern Ukraine, as in the first half of the XX century, is actively filled with phraseological compounds to denote basic ideas about building of its own state.

Key words: *phraseology, phraseological unit, phraseologies unit, phraseological semantics, socio-political discourse, official document, linguistic picture of the world, comparative analysis.*

Постановка проблеми. Мова вирізняє кожну націю, надає їй духовної автономності, зосереджує національну свідомість на власних моральних потребах. Людина у своїй мовленнєвій діяльності не тільки передає інформацію про навколишній світ, а й висловлює при цьому певним способом своє ставлення до всього, що відбувається в цьому світі. Тому ознакою виразності думки людини вважаємо фразеологічні одиниці, що функціонують як на рівні речення, так і на рівні словосполучення, щоразу відтворюючись у мовленні з метою вираження сентенцій, викликаних позамовними чинниками, зокрема й потребою в закріпленні й збереженні певних життєвих цінностей. З огляду на це, наш науковий інтерес становлять фразеологізовані одиниці суспільно-політичного дискурсу, у семантиці яких кодується

важлива інформація про світоглядні орієнтири процесу державотворення, що беруть початок у першій половині минулого століття й продовжуються в новітній період.

Аналіз досліджень. У парадигмі вивчення фразеологічної системи сучасної української літературної мови фразеологізми офіційно-ділового стилю потребують особливого й усебічного дослідження, оскільки вони є одним із потужних засобів вираження національної специфіки мови.

Фразеологізовані одиниці, які функціонують у діловому спілкуванні (як усному, так і писемному), є доволі самобутніми. Своім багатством офіційно-ділова фразеологія, на думку Ю. Мосенкіса, «репрезентує глибину традицій суспільно-правового життя, державних інституцій. Від літописних договорів перших Рюриковичів і

«Руської Правди» через староукраїнські грамоти й козацько-гетьманські державні традиції до сучасної української законодавчої, судової й різноманітно іншої фразеології ділового мовлення – ось шлях цього шару мовних багатств» (Мосенкіс, 2005: 14).

Вивченням специфіки фразеології офіційно-ділової комунікації займалися як українські (Я. Баран, Д. Горбачук, Л. Мацько, Ю. Мосенкіс, А. Нелюба та інші), так і зарубіжні (В. Архангельський, С. Велковська, В. Жуков, Ю. Караулов, О. Кунін, В. Телія та інші) дослідники. Проте поза увагою поважних науковців залишилася проблема семантичного наповнення фразеологічних одиниць суспільно-політичного дискурсу.

Мета статті – здійснити семантико-зіставний аналіз фразеологізованих одиниць суспільно-політичного дискурсу, які активно функціонують у службових текстах першої пол. XX ст. та початку XXI ст., кодуючи цінну, на наш погляд, інформацію про специфіку державотворчих процесів в Україні, які тривають упродовж століть.

Виклад основного матеріалу. Стійкі вислови є органічним елементом мовлення окремої людини, а це підкреслює думку про те, що фразеологія справедливо визначається як важливий складник української літературної мови як відшліфованого варіанта національної мови.

У парадигмі вивчення фразеологічної системи сучасної української літературної мови фразеологізми офіційно-ділового стилю потребують особливого й усебічного дослідження, оскільки вони є одним із засобів вираження національної специфіки мови, адже в текстах службових документів міститься низка тих оригінальних і неповторних особливостей української мови, що вирізняють її з-поміж близькоспоріднених.

У семантиці фразеологізмів знаходять відображення традиції та основні норми суспільно-політичного життя, особливості складних державотворчих процесів, що відбувалися й відбуваються в Україні, а специфіка їх будови дає широкий потенціал для студіювання лексико-граматичних особливостей та структурних моделей фразеологічних одиниць сучасної української мови.

Зважаючи на той факт, що в сучасному мовознавстві й досі немає єдиного визначення фразеологізму, не вироблені чіткі критерії розмежування фразеологічних одиниць, мовних кліше, мовних штампів, сталих сполучень слів, а також беручи до уваги велику термінологічну дублетність, найзручнішими родовими найменуваннями на позначення одиниці мови, яка є першоелементом фразеології, у пропонованій розвідці

вважатимемо терміни «*фразеологічна одиниця*», «*фразеологізм*» як рівнозначні та найбільш уживані позначення цього поняття. А визначення як головних та невід'ємних двох ознак фразеологічної одиниці – відтворюваності і надслівності – уможлиблює в нашому дослідженні включення до фразеологічного складу всіх сталих утворень, які утримуються в пам'яті, кваліфікуючи їх *фразеологізованими одиницями* мови, оскільки розуміння фразеології в широкому значенні має підтримку в мовознавстві.

Дослідження вчених показують, що мова відображає світ у всій його багатогранності. Людина та дійсність взаємодіють у мові в різних аспектах, одним із яких є відтворення картини соціального-політичного світу як складника цілісної картини світу засобами мови. У цьому сенсі одним із головних завдань учених-лінгвістів є реконструкція цілісної картини світу за даними мови, що й передбачає, на думку А. Белової, виявлення принципів будови й структури мовних та концептуальних картин світу (Белова, 2001: 26–30).

Картина світу, створена засобами мови, допомагає усвідомити народу його власне буття, а також збагнути ментальну особливість інших народів. З огляду на це, можна говорити, що картина світу є невід'ємною частиною національно-світоглядної самоідентифікації народу.

Мовна картина світу виявляє себе не лише на лексичному рівні, а й на фразеологічному, для якого, на наше переконання, надважливим є визначення історичного періоду, у який творилися документи, залучені до аналізу. Наш дослідницький інтерес становлять офіційно-ділові тексти першої половини XX ст. та початку XXI століття, оскільки, з одного боку, ці періоди малодосліджені в умовах лінгвістичних наукових студій, а з іншого – охоплюють достатній проміжок часу, у який укладачі (творці) текстів службових документів могли б сприймати соціальний світ із різних точок зору. Крім цього, це напружені часи в історії України, часи занепаду та піднесення на шляху державотворення. Саме фразеологізовані одиниці офіційної сфери є знаковими мовними одиницями на цих історичних етапах.

Фразеологізовані одиниці текстів службових документів першої половини XX ст. та початку XXI століття відтворюють національне світобачення, зокрема й погляди на державотворчі процеси.

Важливим для нашого дослідження є виявлення тих ідей, орієнтирів, переконань, які дозволяють зрозуміти за допомогою фразеологічної семантики основні віхи державотворчих процесів, які відбувалися в першій половині минулого

століття та в новітній період. Тому фразеологія офіційно-ділового стилю є одним зі способів представлення власної держави в мовній свідомості українського народу.

Події 1917 року відкрили українцям шлях до власної державності. Після падіння царського самодержавства демократичним шляхом була сформована Центральна Рада, яка стала повноважним легітимним органом управління в Україні. Тому в текстах службових документів цього часу є низка фразеологізмів на позначення важливих завдань Центральної Ради: *усунення вседержавного безладдя, посилення відповідальності державної служби, орудування державним і місцевим життям, забезпечити державну автономію повітів, не дозволити топтати права Української Республіки, стати до праці щодо організації автономної України, пильнувати інтереси України* тощо.

У період Української гетьманської держави 1918 року значна увага приділялася зростанню української державності, скріпленню самостійності, а також необхідності здійснити державне будівництво.

Перед молодого Українською державою в першій половині ХХ ст. стояли такі важливі завдання, як боротьба зі свідомими ворогами української ідеї, з тими, хто намагався знищити українську самостійність. Тобто проголошувалося боротьба за цілісність і спокій України.

Третій період визвольних змагань 1917–1920-х років – Директорія УНР – також характеризується зусиллями політиків, громадських діячів зберегти власну державність, *держати лад у державі, щоб не загубити керуючу роль. Державні мужі з педагогічно-державною далекозорістю* оцінювали всі важливі події, які відбувалися в Україні, щоб не знищити *сосуди державного будівництва*.

У службових документах періоду Директорії є думка про те, що для державотворців необхідним є *почуття державної дисципліни*. Саме дисципліна в розумінні тогочасних політиків і громадських діячів була тим важливим чинником, який допоміг пройти складний *шлях української державності*, зорієнтований на вирішення завдань, пов'язаних зі встановленням *питомої ваги української держави* в тих або інших вимірах.

Пріоритетним завданням кожної держави є створення власної армії. Розуміння цього бачимо в семантиці фразеологізованих одиниць службових документів УНР. На думку тогочасних державотворців, національна дисциплінована армія є *опорою і підставою держави*, а її бійці (патрі-

оти держави) були готові *покласти життя на вівтар Отчизни*, коли є потреба виборювати державність.

У період визвольних змагань 1917–1920-х років українськими державотворцями розроблено систему складних дефініцій на позначення різних державних установ та організацій, а також посадовців, які забезпечували повноцінне життя держави в політичній, економічній та соціальній сферах, напр.: *Колегія Верховних Правителів держави, Державний Сенат, Федерально-державний парламент, Державне Міністерство, Держави згоди, державно-народна контрола; шеф державної власті, державний діловод, державний Столоначальник* та ін.

Окремо розглядаємо державотворчі процеси періоду українізації, суперечливість якого полягає в тому, що, з одного боку, було проголошено курс на виявлення національної самобутності, а з іншого – почалося гальмування державотворчих процесів. Дослідження показує, що в текстах документів періоду українізації майже не використовуються фразеологічні одиниці на позначення процесів державотворення.

Помітне поживавлення залучення до службових текстів фразеологічних одиниць спостерігаємо в документах, які регламентують діяльність ОУН-УПА в роки Другої світової війни.

Творці та користувачі текстів документів цього періоду підтримали думку світової спільноти про створення системи вільних народів у власних самостійних державах як єдиного способу справедливої розв'язки національного й соціального питань.

Провідні діячі ОУН Є. Коновалець, Я. Стецько, О. Теліга, О. Ольжич та ін. намагалися віднайти причини поразки визвольних змагань 1917–1920 рр. Уважаючи власну суверенну державу *вершиною вершин* у досягненні політичної мети, українські націоналісти намагалися залучити всіх громадян до *творення державного апарату, державного тіла*. Очолювати такий апарат повинен *голова держави*. Привертають увагу й вигукові фразеологізми, як-от: *слава Україні, смерть ворогам, Україна понад усе тощо*, які активно проникли в офіційні тексти, створені у новітній період.

Ідея державотворення втілена й у текстах службових документів, складених у першій половині ХХ ст. на теренах Західної України. Політики, громадські діячі Західної України наполегливо шукали шляхи реалізації національної ідеї. Так, наприклад, у Статуті Українського національного козацького товариства зазначається, що

український народ «зможе лише тоді бути рівним з іншими Державними народами світу, коли забезпечить своє *національно-державне життя*» (Українське національне козацьке товариство, 1923: 1). Активно підтримувалася на західних землях також думка про те, що *мілітарне ослаблення держави* призведе до розпорошення її земель, не забезпечить належного розвитку всіх сторін соціального життя народу, а також не сприятиме *охороні вільностей* громадян.

Щоб посісти належне місце у світовому просторі, кожна держава повинна мати своє ім'я, національну й державну атрибутику, а також визначитися зі статусом державної мови. Тому одним із найважливіших завдань суспільно-політичного життя українців була *організація автономної України*. Найвищою розпорядчою владою України мав бути Генеральний Секретаріат, а Кабінет Міністрів мав *проводити політику* в напрямі *скріплення самостійності української держави*.

Перед державотворцями початку ХХ ст. постали такі складні завдання, як *спаяти Україну, пильнувати інтереси України, вести боротьбу* з тими, хто *тонче права Української Республіки, будирує справу українзації, переслідує культуру* і є *свідомим ворогом української ідеї*.

Держава виконує низку важливих функцій у житті суспільства. Однією з них у першій половині ХХ ст. була охорона *витворів інтелектуальної праці*, оскільки державотворці уважно ставилися до науки, духовної культури як до важливих чинників представлення держави у світовому товаристві.

У процесі дослідження ми звернули увагу на той факт, що помітна частина фразеологізованих одиниць текстів документів першої половини ХХ ст. має місце в офіційно-ділових текстах новітнього періоду, особливо тих, що використовувалися в мовленні діячів ОУН-УПА (*внутрішній ворог українського народу, московське ярмо, пернач влади* та ін.), що, очевидно, можна пояснити продовженням боротьби за власну державу в новітній Україні.

Крім цього, фразеологізовані одиниці, що активно функціонують у мовленні політичних та громадських діячів, які стоять біля витоків розбудови держави Україна, утворюють дві групи. Одна група таких мовних формул містить вислови, які є синонімами до фразеологізованих одиниць, що функціонували в службових текстах у першій половині ХХ ст. (*відновити історичну пам'ять, зшивати державу, віддати життя за європейську Україну, закласти фундамент державності, посіпаки Кремля, сильні духом перемоги* та ін.), інша – поповнює фразеологічну систему ділової комунікації образними висловами, які в умовах суспільно-політичного дискурсу кодують цінну інформацію про державотворчі процеси в новітній Україні (*розбазарювати майно, поглинути Україну, перейти червоні лінії, свобода – кисень України, офіційне шапіто, герої Небесної Сотні, час сліпоти світових лідерів, хіхікання хитунів, політичні страуси, інформаційний фронт, підрив обороноздатності* та ін.).

Цікавим видався той факт, що в контексті розуміння розбудови власної держави укладачі й користувачі службових текстів сучасної України стикаються з викликами, які були добре відомі нашим співвітчизникам сто років тому, тому низка фразеологізованих одиниць знову посіла помітне місце як в усному, так і писемному суспільно-політичному мовленні (*зшивати країну, хатні вороги українського народу, разом і до кінця* тощо).

Висновки. Отже, семантика стійких сполучень, взятих нами для аналізу, з одного боку, потребує ретельного вивчення як фразеологами, так і лексикографами, а з іншого – утверджує думку про те, що власна суверенна держава – Україна – це єдиний правильний шлях до свободи та збереження національної самобутності українського народу у світовому товаристві.

Перспективою дослідження є подальше виявлення особливостей державотворення в умовах суспільно-політичного дискурсу засобами фразеологічної семантики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белова А. Д. Мовні картини світу: принципи утворення та складові. *Проблеми семантики слова, речення та тексту* : збірник наукових статей. Київ : Київський національний лінгвістичний університет, 2001. Вип. 7. С. 26–30.
2. Кунин А. Курс фразеології сучасного англійського мови. Москва : Высшая школа, 1996. 318 с.
3. Масенко Л. Мова і політика. Київ : Соняшник, 1999. 97 с.
4. Мосенкіс Ю. Л., Якименко М. В. Всесвіт у дзеркалі японської мови : Словесні символи культури Японії. Київ : Видавничий дім А+С, 2005. 352 с.
5. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурный аспекты. Москва : Просвещение, 1996. 348 с.
6. Українське національне козацьке товариство : статут. Варшава : б. в., 1923. 16 с.

REFERENCES

1. Byelova A. D. Bielova A. D. Movni kartyny svitu: pryntsypy utvorennia ta skladovi [Linguistic pictures of the world: principles of formation and components]. *Problems of word, sentence and text semantics: a collection of scientific articles*. Kyiv : Kyivskyi natsionalnyi linhvistychnyi universytet, 2001. Nr. 7. pp. 26–30 [in Ukrainian].
2. Kunin A. Kurs frazeologii sovremennogo anglijskogo yazy'ka [Modern English phraseology course]. Moskva : Vysshaya shkola, 1996. 318 p. [in Russian].
3. Masenko L. Mova i polityka [Language and politics]. Kyiv : Soniashnyk, 1999. 97 p. [in Ukrainian].
4. Mosenkis Yu. L., Yakymenko M. V. Vsesvit u dzerkali yaponskoi movy : Slovesni symvoly kultury Yaponii [The universe in the mirror of the Japanese language: Verbal symbols of Japanese culture]. Kyiv: A + C Publishing House, 2005. 352 p. [in Ukrainian].
5. Teliya V. N. Russkaya frazeologiya. Semanticheskij, pragmaticheskij i lingvokul'turny'j aspekty' [Russian phraseology. Semantic, pragmatic and linguocultural aspects]. Moskva : Prosveshhenie, 1996. 348 p. [in Russian].
7. Ukrainske natsionalne kozatske tovarystvo [Ukrainian National Cossack Society]: statut. Warsaw: b. in., 1923. 16 p. [in Ukrainian].